

HOOFSTUK I

INLEIDENDE ORIËTERING, PROBLEEMSTELLING, DOEL EN PLAN VAN STUDIE

1.1 INLEIDENDE ORIËTERING

1.1.1 Die deurbraak van opvoeding en onderwys in die be- moeienis met die outistiese kind

Die vroeëre wanopvatting dat outistiese kinders onopvoedbaar, onopleibaar en onbereikbaar is en daarom op lewenslange inrigtingversorging aangewys is, is tans vinnig besig om te verdwyn. Vanuit pedagogiese perspektief gesien, word outisme as 'n gestremdheid met verreikende opvoedingsimplikasies beskou, terwyl dit uit psigiatriese oogpunt veral as 'n siektetoestand, 'n sindroom - 'n kompleks van uiterlik geopenbaarde simptome - bestempel word. Die opvatting dat outisme as verskynsel alleenlik die studie-, werk- en belangstellings-terrein van die Psigiatrie is, is tans vinnig besig om te verdwyn, vanweë die besef dat die basiese behoefte van so 'n kind opvoedende onderwys is.

Die psigo-analistiese beskouing aangaande outisme, as synde die gevolg van buitengewone affektiewe verwaarloosing te wees, het sedert 1943 (toe Leo Kanner outisme in 'n geskrif omskryf en gepoog het om 'n verklaring vir die ontstaan daarvan te bied) bykans wêreldwye erkenning geniet in psigiatriese kringe. Vir 'n lang tyd is geglo dat die "emosionele versteurings" van outistiese kinders slegs deur langtermyn psigoterapeutiese bemoeienis op psigo-analistiese grondslag, uitgeskakel kan word. Hierdie opvatting word vandag nog in sekere professionele kringe gehuldig (1 p 234). Tot in die sestigerjare is daar ook geglo dat psigiatriese behandeling 'n onontbeerlike vereiste vir die onderwys van outistiese kinders is (2 p 7). Die bemoeienis met die outistiese kind,

in watter vorm ookal, het tans nog in sekere kringe 'n baie sterk mediese, psigiatriese, sielkundige en terapeutiese inslag en daar word dikwels nog gepraat van 'n pasiënt wat behandel moet word en nie van 'n gestremde kind wat nood het aan ortopedagogies-ortodidaktiese bemoeienis nie. Outisme word dikwels beskou as 'n geestesafwyking wat by uitstek psigiatriese behandeling van een of ander aard vereis en daar word van die veronderstelling uitgegaan dat 'n outistiese kind aan die een of ander hospitaal, kliniek of inrigting behandel moet word. Ortopedagogies-ortodidaktiese bemoeienis word selfs in sekere psigiatriese en mediese kringe geminaq en as 'n minderwaardige vorm van terapie of behandeling beskou. Daar is veral geglo dat slegs 'n opgeleide psigoterapeut daartoe in staat is om noemenswaardige sukses te behaal met haar bemoeienis met sodanige kinders. Gedurende die sestigerjare het daar talle tydskrifartikels verskyn oor die sogenaamde sukses wat daar met die "behandeling" van outistiese kinders behaal is, maar volgens Wing (3 p 7) was daar nog nie sprake van 'n gevestigde tradisie van buitengewone onderwys vir outistiese kinders nie. Namate dit geblyk het dat psigoterapeutiese behandeling van outistiese kinders weinig vrugte afwerp en dat ouers al hoe meer ontevrede geword het met die beskuldiging van psigoanalities georiënteerde psigieters, naamlik dat die ouers as gevolg van affektiewe verwaarlosing, vir hul kinders se outisme verantwoordelik is, het die behoefte aan georganiseerde opvoedende onderwys vir hierdie kinders al hoe groter geword. Gedurende die afgelope vyftien jaar (met 'n sterk toename sedert 1970), is daar egter al hoe meer skole vir die outistiese kind in die buiteland gestig en het daar as't ware 'n belangrike deurbraak plaasgevind wat betref die aard van die kontinue bemoeienis met hierdie kinders. Die voortgesette bemoeienis met outistiese kinders het sedert 1970 in lande soos die VSA, Engeland en selfs in die Republiek van Suid-Afrika die verant=

woordelikheid van onderwysowerhede geword. Die noodsaaklikheid van opvoedende onderwys is terdeë besef en verskeie organisasies het hul begin beywer vir die oprigting van skole vir hierdie kinders. Talle skole vir outistiese kinders het gevolglik reeds bykans dwarsdeur die wêreld tot stand gekom.

1.1.2 Die begrip "outisme" en die benaming "outistiese kind"

Outisme is seker die raaiselagtigste, mees oorbluffende en ernstigste gestremdheid wat by 'n kind kan voorkom. Die woord "outisme" is afgelei van die Griekse woord "outos", wat "self" beteken (4 p 231). Wat betref die definiëring van outisme, berig Kaufman soos volg: "Autism is an illness not defined by origin or cause, but by a collection of associated symptoms or behavior (5 p 15)". Dit is dan ook opvallend dat die mees opsigtelike kenmerk van outisme, naamlik die volgehoue, oormatige en bykans onveranderbare gekeerdheid in die self, of 'n bestaan alleenlik vir die self van die betrokke, die uitgangspunt van feitlik alle omskrywings van outisme as gestremdheid vorm. Prick en Calon (6 p 154) verduidelik hierdie opsigtelikste kenmerk van 'n outistiese kind soos volg: "Het geheel op het eigezelf betrokke zijn, het leven in een eigen wereldje, waar zij niet uit te halen zijn en waarin een buitenstaander haast niet binnen kan dringen; dit op-het-eigen-zelf-betrokken-zijn verklaart ook de naam van dit ziektebeeld (autos=zelf)". Definisies van outisme en beskrywings van die outistiese kind het gewoonlik betrekking op uiterlike gedragswyses van so 'n kind en daarom gaan dit veral om dit waartoe so 'n kind in staat is of nie bevoeg is om te doen nie, wat hy is of nie is nie; wat hy het of nie het nie; wat hy doen of nie kan doen nie; wat hy word of nie word nie en hoedanig hy hom telkens ten aansien van genoemde kwaliteite of onbevoeghede van normale kinders onderskei.

Chaplin beskryf 'n outistiese kind soos volg: "Autistic children show symptoms of their handicaps from the beginning of life. These symptoms include extreme isolation and a strong desire to avoid change. In all such children there is a disability from their earliest days to relate to people or to situations. There is a rejection of reality, and a tendency to indulge in repetitious activities and to brood (7 p 26)". In die voorwoord van die Murrayverslag oor die outistiese kind word voorkeur verleen aan die term "vroee kinderoutisme", wat soos volg gedefinieer word: "Vroeë kinderoutisme vorm 'n klinies herkenbare sindroom, wat voor die ouderdom van drie jaar begin en gekenmerk word deur in sigself gekeerde en afgetrokke gedrag, taalversteurings en ritualistiese kompulsiewe verskynsels (8 p viii)". Aangesien die besondere bestaanswyse, karakteristieke kenmerke en ongewone gedragswyses van die outistiese kind verderaan in hierdie studie meer breedvoerig toegelig word, kan daar ter wille van 'n begripsverheldering voorlopig volstaan word met die volgende omskrywing: Die outistiese kind kan beskryf word as 'n nie-volwasse persoon wat geheel en al in homself gekeer is, geen medemenslike toegeneentheid of aangetrokkenheid openbaar nie, en daarom nie sy medemens ontmoet nie, nie oop staan vir die appél van die omringende werklikheid nie, nie singewend op die wêreld gerig is nie en daarom nie eksplorerend tot die wêreld toetree nie. So 'n kind antwoord dus "nee" op die appél van die omringende werklikheid om self tot vertrouensvolle wêreldstigting en sodoende tot tuismaking in 'n gemeenskaplike wêreld oor te gaan. As bewoner van 'n angswekkende, onbegryplike, chaotiese wêreld, is so 'n kind nie alleen onveilig, onseker, meesal spraak- en taalloos, teruggewerp op en vasgevang in sy eie liggaam nie, maar kleef hy ook vas aan 'n vertroude wêreldjie en 'n bepaalde orde en volhard dikwels met stereotiepe, dwangmatige en ritualistiese handeling.

'n Deurskouing van die psigiese lewe van die outistiese kind-in-opvoeding, soos verderaan volg, kan moontlike perspektiewe open, wat 'n wysiging in hierdie voorlopige omskrywing kan meebring.

1.1.3 Kriteria vir die uitkenning van outisme by kinders en die uitkenning van outisme in die praktyk

a. Algemeen

Outisme is so 'n omvattende gestremdheid dat dit oor die algemeen by wyse van lys, bestaande uit 'n aantal besondere kriteria, geïdentifiseer word. Leo Kanner, 'n Amerikaanse psigiater wat die term "outisme" in 1943 aan die verskynsel toegeken het, was die eerste samesteller van 'n lys met kriteria vir die uitkenning van outistiese kinders. Hierdie eerste uitkenningslys is in die verlede deur talle ondersoekers gewysig, anders omskryf en uitgebrei, maar die kerngedagte het nog steeds behoue gebly. Navorsers kon sedertdien nog nie daarin slaag om noemenswaardige verbeterings tot Kanner se oorspronklike lys toe te voeg nie (9 p 16).

By die gebruikmaking van enige groep kriteria moet daar steeds in gedagte gehou word dat die graad van gestremdheid van kind tot kind verskil en dat 'n kind nie noodwendig gebuk hoef te gaan onder die las van al die verskillende aspekte van outisme nie. Elke kind het dus sy eie kenmerkende patroon van gestremdhede (10 p 23).

Hierbenewens moet ook in gedagte gehou word dat daar by die meeste outistiese kinders na 'n tydperk van vertrouensvolle ortopedagogiese bemoeienis, positiewe veranderinge intree. Wing (11 p 23) skryf in hierdie verband die volgende: "A child who was mute, withdrawn and extremely difficult in behaviour at the age of four may, by the age of ten, be affectionate,

competent in self care, able to talk in a simple fashion and reasonably well behaved in familiar situations. Thus general statements about the severity of the syndrome are likely to be wrong and they can be harmful". Onnadenkende veralgemenings en absolute uitsprake ten aansien van 'n outistiese kind se gestremdhede en moontlikhede moet dus vermy word omdat enige uitspraak in hierdie verband veral op voorskoolse outistiese kinders van toepassing is.

b. Kriteria vir die uitkenning van outisme soos saamgestel deur Kanner

Wing (12 p 15) verwys na die volgende kriteria van Kanner wat in ag geneem moet word wanneer outisme by 'n kind gediagnoseer word:

- "1 A profound lack of affective contact with other people.
- 2 An anxiously obsessive desire for the preservation of sameness.
- 3 A fascination of objects, which are handled with skill in fine motor movements.
4. Mutism, or a kind of language that does not seem to be intended to serve interpersonal communication.
- 5 The retention of an intelligent and pensive physiognomy and good potential, manifested, in those who can speak, by feats of memory and, in the mute children, by their skill on performance tests, especially the Sequin form board."

c. Die veertien diagnostiese kriteria van Clancy

'n Australiër, Clancy, het 'n besonder nuttige skema vir die diagnose van outisme opgestel, wat sonder veel wysiging, in die vorm van 'n vraelys omskep kan word.

Hierdie skema word trouens deur al die kinderpsigiaters in die Republiek van Suid-Afrika gebruik om outisme by 'n kind te diagnoseer. Die veertien kernsimptome van outisme ("fourteen 'core' symptoms") soos deur Clancy uiteengesit, lui soos volg (13 p 13):

- "1 Great difficulty in mixing and playing with other children.
- 2 Acts as deaf. No reaction to speech or noise.
- 3 Strong resistance to any learning, either new behaviour or new skills.
- 4 Lack of fear about realistic dangers, eg. may play with fire, climb dangerous heights, run into busy road or into the sea.
- 5 Resists change in routine. Change in the smallest thing may result in acute, excessive or seemingly illogical anxiety - eg. child rejects new or all but a few foods.
- 6 Prefers to indicate needs by gestures. Speech may or may not be present.
- 7 Laughing and giggling for no apparent reason.
8. Not cuddly as a baby. Either holds himself still or clings limply.
9. Marked physical overactivity. Child may wake and play for hours in the night and yet be full of energy the next day.
- 10 No eye contact. Persistent tendency to look past or turn away from people especially when spoken to.
- 11 Unusual attachment to a particular object or objects. Easily preoccupied with details or special features of this object, and has no regard for its real use.
- 12 Spins objects, especially round ones. Can become totally absorbed in this activity and distressed if interrupted.

- 13 Repetitive and sustained odd play eg. flicking pieces of string, rattling stones in a tin, tearing paper.
 - 14 Standoffish manner. Communicates very little with other people. Treats them as objects rather than people".
- c. Enkele opmerkings met betrekking tot die verskillende kriteria vir die diagnosering van outisme

Die eerste afleiding waartoe daar gekom word nadat die verskillende kriteria genoem is, is die feit dat outisme aan besondere simptome, by uitstek die uiterlike gedrag van so 'n kind, uitgeken word. Dit gaan naamlik veral om handeling wat so 'n kind nie kan uitvoer nie en eienaardige, ongewone handeling en die openbaring van gebreklike betekenisgewing aan en ordening van sy leefwêreld. Die outistiese kind se onmag om die medemens te ontmoet en affektiewe bande te stig, is seker die mees opvallende kenmerk van outisme. Weens die feit dat hy nie 'n "normale" singewende gerigtheid tot en sinvolle omgang met die werklikheid openbaar nie, verklaar natuurlik ook sy verknogtheid aan onveranderlikheid, verset teen veranderinge, eienaardige wyse van hantering van objekte en gedragswyses wat 'n uiters onstabiele, ongeordende gevoelslewe verraai asook 'n gestremdheid wat betref die toereikende aktualisering van sy kognitiewe moontlikhede.

Die mees aanvegbare kriterium vir die uitkenning van outisme is Kanner se gedagte dat die outistiese kind deur die bank goeie verstandsmoontlikhede het. Dit blyk dat so 'n stelling in 'n groot mate neerkom op 'n onnadenkende veralgemening gegrond op misleidende en geïsoleerde gevalle van prestasies op intellektuele gebied wat sodanige kinders soms vertoon (14 p 18). As teenargument kan genoem word dat talle outistiese kinders ten spyte van jarelange opvoedende onderwys

steeds die beeld van 'n erg-verstandelik gestremde openbaar, al is hulle ook hoe behendig met legkaarte, vormbord- of ander eenvoudige konstruksiewerk en werkopdragte, wat blote meganiese geheue en handvaardigheid vereis (15 p 53). Van 'n goeie algemene intelligensie, gekenmerk deur oordraagbare insig, is daar by sodanige outistiese kinders meesal geen sprake nie. Dit is belangrik om in gedagte te hou dat outisme by 'n kind kan voorkom ongeag die aard en graad van sy aangebore en verwerklakte intelligensiemoontlikhede (16 p 289). Om derhalwe te beweer dat alle outistiese kinders besondere intelligensiemoontlikhede het, blyk onwaar te wees. Omdat daar selfs tot vandag toe nog nie betekenisvolle veranderinge aan Kanner se skema vir die uitkenning van outisme aangebring kan word nie, geniet hierdie skema steeds wêreldwye aansien (17 p 16).

e. Die uitkenning van outisme in die praktyk

Die kennis met betrekking tot outisme het veral sedert 1960 geweldig toegeneem en dié verskynsel het by al hoe meer medici, psigiaters, onderwysers en onderwysbeplanners bekend geraak. Dit is egter opvallend dat daar tans nog soveel onkunde en mistastings aangaande outisme by talle medici voorkom as gevolg van versuim om hulself op die hoogte te stel met die nuutste literatuur oor outisme en gespesialiseerde bemoëienis met sodaniges (18 p 273). Schopler meld dat hy dikwels ouers teëkom wat hul outistiese kind reeds na verskeie klinieke, huisdokters, hospitale en spesialiste geneem het vir ondersoek, net om deur teenstrydige bevindinge en uitsprake verder verwar en bekommerd gemaak te word, aangaande hul kinders se toekoms. Onvanpaste raadingewing aan ouers en mistastings met betrekking tot outistiese kinders se vooruitsigte word veral deur sodanige medici geopenbaar. Medici gaan soms van die veronderstelling uit dat 'n outistiese kind geestelik versteur is of 'n breinbesering het, of dat so 'n kind

summier in 'n inrigting geplaas behoort te word (19 p 274). Volgens Murray (20 p 70) verg sodanige diagnostisering 'n besondere kennis van onder andere kinderpsigiatrie, die openbaringswyses van outisme, die voorwaardes vir 'n harmoniese volwassewording, soos gekenmerk deur 'n normale gedying van die affektiewe- en verstandslewe by 'n kind, en van die invloed van neurologiese en fisiologiese gebreke, op sowel die liggaamlike ontwikkeling as die volwassewording van die kind in die breë (21 p 70).

In die Republiek van Suid-Afrika word outisme deur gekwalifiseerde kinderpsigiaters aan die Rooikruis Kinderhospitaal in Kaapstad en aan die Transvaalse Gedenk Kinderhospitaal in Johannesburg gediagnoseer. Kinders word gewoonlik deur 'n algemene praktisyn, pediater of 'n hoof van 'n skool vir outistiese kinders na genoemde twee ondersoeksentra verwys vir diagnose en finale kwalifisering, as outisties.

Kinderpsigiaters het as taak die uitvoer van 'n diagnostiseringsondersoek waarby sowel die kind as sy ouers betrek word. Omdat so 'n kind gewoonlik onbevoeg is om 'n onderhoud te kan voer, blyk 'n outo-anamnese ontoepaslik te wees. Die kind se voorkoms en handelwyse word egter noukeurig tydens so 'n ondersoek waargeneem. Gedurende so 'n ondersoek maak die kinderpsigiater by uitstek staat op die versameling van anamnitiese gegewens in verband met die kind, soos verskaf deur sy ouers (hetero-anamnese). Met behulp van hierdie gesprek en die gebruikmaking van veral die veertien diagnostiese kriteria van Clancy, word die wese van die kind se geopenbaarde psigies-geestesaktiwiteite beskryf, geanaliseer en verklaar om sodoende 'n persoonsbeeld van so 'n kind te kan vorm.

Ter aanvulling en bevestiging van die kinderpsigiaters se bevindinge word daar egter ook gebruik gemaak van die mediese verslae van neuroloë, pediater, asook oudiometriese, optalmologiese, ortopedagogies-ortodi-

daktiese verslae van skoolpersoneel, soos gelewer na die verstryking van 'n pedagogiese observasietydperk van sodanige kind aan 'n skool vir outistiese kinders. Na die afhandeling van so 'n omvattende ondersoek, stel die kinderpsigiater 'n volledige persoonsbeeld van die besondere kind saam, en wanneer daar by hom geen twyfel meer bestaan oor die feit dat outisme geïdentifiseer is nie, word die kind amptelik as "outisties" gekwalifiseer. Na oorlegpleging met sowel die ouers van die kind as die hoof van 'n skool vir outistiese kinders, word die kind in so 'n skool opgeneem om gespesialiseerde opvoeding en onderwys te ontvang.

1.1.4 Die oorsake van outisme

Outisme is vandag nog net so 'n misterie as in 1943 toe Leo Kanner hierdie verskynsel by kinders omskryf het. Daar bestaan tans nog nie 'n algemeen aanvaarbare verklaring vir die ontstaan en oorsake van outisme nie, daarom heers daar wyduiteenlopende, teenstrydige opinies in hierdie verband (22 p 424): "Discrepancies are great among the opinions of what causes autism, and of whether or what the parents contribute".

Ten eerste is daar die sogenaamde psigogeniese hipotese, waarvolgens outisme as die openbaring van buitengewone gevoelsmatige versteurdheid beskou word. Die aanhangers van hierdie teorie beweer dat die outistiese kind se gevoelsmatige afgestomptheid, afsydigheid en onmag om sosiale bande te sluit, te wyte is aan uitermatige affektiewe verwaarlosing deur sogenaamde "koue", liefdelose ouers.

Tweedens is daar dié teorieë wat 'n biologiese afwyking as veroorsakende faktor vir outisme voorstaan. So-danige teorieë skryf dié gestremdheid toe aan veral geneties-oorerflike faktore, metaboliese versteurings, besering, beskadiging of wanfunksionering van een of ander breinarea of die sentrale sensustelsel, of 'n

buitengewone verstandsafwyking met gepaardgaande gevolge (23a p 130; 23b pp 77-78; 23c p 25; 23d p 272).

Wat betref die invloed van ernstige affektiewe verwaarlosing op die persoonswording van 'n kind, kan genoem word dat dit dikwels aanleiding kan gee tot 'n wordingsvertraging of wordingsgeremdheid, wat die beeld van outisme kan skep. Hierdie toestand, bekend as Pseudo- of skynoutisme, kan egter suksesvol opgehef word wanneer so 'n kind uit sy ouerhuis verwyder en in pleegsorg geplaas word waar gunstige opvoedingsituasies bestaan (24 p 45). Indien ernstige affektiewe verwaarlosing by uitstek onuitwisbare letsels op die persoonswording van 'n kind sou veroorsaak en 'n bykans permanente gestremdheid soos outisme in die hand werk, sou die snelle verbetering wat by pleegkinders intree, nie moontlik wees nie. Omdat die meeste ondersoekers tans die mening huldig dat outisme as gestremdheid te omvangryk en gekompliseerd is om as die uitkoms van affektiewe verwaarlosing bestempel te word, kan daar met Wing (25 p 34) akkoord gegaan word wanneer hy die so-genaamde psigogeniese hipotese as "spekulasie sonder perke" bestempel.

Ofskoon die oorsake van outisme tot dusver nog nie onweerlegbaar bewys kon word nie, blyk die oorsake wat betrekking het op biologiese en neurologiese breinabnormaliteite die aanneemlikste en waarskynlikste te wees (26 p 47). Kinders wat as breinbeseerdes gekwalifiseer word, toon gewoonlik nie die tiperende gedragswyses en besondere wyse van omgang met die werklikheid wat eie is aan outistiese kinders nie. Hier word veral gedink aan die outistiese kind se onmag om die medemens te ontmoet of singewend tot die werklikheid gerig te wees, 'n geordende leefwêreld te stig, 'n uiters ontoereikende verwerkliking van leerwyses, besondere probleme met betrekking tot spreektaalverwerwing, eienaardige, stereotiepe en ritualistiese gedrag, asook onvanpaste liggaamsbewegings. Aan die ander kant is dit

egter opvallend dat talle outistiese kinders, benewens hul tipiese outistiese gedraginge, ook in 'n mindere of meerdere mate soortgelyke gerigthede, belewinge, gedraginge, motoriese en neurologies- fisiologiese afwykinge openbaar, as dié wat gewoonlik met breinbeskadigde kinders vereenselwig word. Daar is dus dikwels sprake van oorvleueling ten aansien van die simptomatologie van beide hierdie groepe gestremde kinders. Outistiese kinders toon naamlik ook gedraginge en/of liggaamlike afwykings wat eie is aan breinbeskadigde kinders (27a p 60; 27b p 292; 27c pp 66 69). In voorgenoemde verband is die volgende dikwels opvallend: Uitermatige aandagfluktuasie, 'n kort aandagspan, gebrekkige konsentrasie, versterkte afleibaarheid van die aandag, perseverasie (verknogtheid aan of behepthed met voorwerpe of sake wat van besondere persoonlike belang is), dominansiesteurnisse, lompheid, swak growwe en fyn motoriek (respektiewelik ten opsigte van liggaamsbeheer en hand- en vingergebruik), hiperaktiwiteit ("Hyperkinesis") of buitengewone passiwiteit ("Hypokinesis"), en in enkele gevalle spastisiteit (ongekontroleerde spierbewegings en oorsoepeel gewrigte) of epilepsie en abnormale breinskorsaktiwiteit soos aangetoon deur Elektroensefalogramondersoeke. Benewens die feit dat breinbeserings in sekere gevalle duidelik aangetoon kan word, openbaar talle outistiese kinders as babas en kleuters buitengewone slaapprobleme, probleme met voeding omdat hulle beswaarlik kan suig, asook bykans onafgebroke huil, dus verskynsels wat dui op een of ander breinbeskadiging (28 p 24).

Al kon die teorieë wat die een of ander vorm van breinafwyking voorstaan, nog nie eksperimenteel onomstootlik bewys word nie, wil dit egter tog voorkom of daar in hierdie rigting gesoek moet word na 'n verklaring vir die verskynsel van outisme.

1.1.5 Prognose

Omdat outisme nog nie ten volle begryp en verklaar kan word nie, blyk dit tans nog onmoontlik te wees om outisme op een of ander wyse te "genees". Op neurosjirurgiese, farmakologiese en psigoterapeutiese gebied kon daar nog nie sukses behaal word met die behandeling van outistiese kinders nie (29a p 7; 29b pp 5 81). Net so min as wat die mediese wetenskap vir kinders met senuweedoofheid van nut kan wees, net so min kan dit op die huidige oomblik vir outistiese kinders tot diens wees. Buitengewone opvoedende onderwys is die enigste weg waarlangs die outistiese kind gesteun kan word tot 'n meer menswaardige bestaanswyse, gekenmerk deur sosialisering, spreektaalverwerwing en die bemeestering van die kultuursisteme. Omdat elke individuele outistiese kind sy eie aard en graad van gestremdheid en verstandsmoontlikhede het en gebuk gaan onder die las van 'n eiesoortige samestelling van gestremdhede, is dit uiters onverantwoordbaar om algemene uitsprake te doen met betrekking tot die mate waarin 'n outistiese kind daarin sou slaag om vordering op enige terrein te maak (30a p 24; 30b p 67).

'n Aantal ondersoekers is dit eens dat 'n outistiese kind se spontane bereidheid en vermoë om taal voor die ouderdom van vyf jaar te verwerf, 'n baie belangrike aanduiding is van sy sluimerende moontlikhede om taal uiteindelik toereikend te leer beheers, medemenslike ontmoeting te bewerkstellig en skolastiese vordering te kan maak (31a p 47; 31b p 277; 31c pp 121 132). Wanneer beskou die aard en graad van die intelligensiemoontlikhede van outistiese kinders enersyds as 'n baie belangrike voorvereiste vir taalverwerwing en andersyds as 'n aanduiding van die verwagte peil van skolastiese vordering wat sodaniges behoort te bereik, en stel hierdie aangeleentheid soos volg (32 p 300): "Autistic children with normal intelligence can learn academic skills and a few may eventually become independent."

The mildly or moderately retarded autistic children are likely to be able to learn practical and domestic skills to a reasonable level and some reading and writing and number work for very simple practical purposes. They will however, need sheltered work and accomodation but can be usefully employed within these limits. For the severely retarded autistic children the aims are to improve self care and to capitalise on any other isolated skills that may be present".

Uit die ondersoek van Rutter, De Meyer, Lotter en Kanner het geblyk dat ongeveer die helfte van die outistiese kinders 'n ongunstige prognose op latere leeftyd (12 - 18 jaar) gehad het (33 p 276). Gespesialiseerde opvoedende onderwys waar die outistiese kind heelwat individuele aandag van 'n vertrouensvolle onderwyser ontvang, blyk die beste resultate ten opsigte van skolas-tiese vordering by eersgenoemdes moontlik te maak.

1.2 PROBLEEMSTELLING

1.2.1 Voorlopige probleemstelling

Die onderwys van outistiese leerlinge in sowel die Republiek van Suid-Afrika as in lande soos Engeland en die VSA staan tans nog in sy kinderskoene. Anders as in die geval van die onderwys vir byvoorbeeld dowe en blindes, is daar tans nog nie sprake van 'n gevestigde onderwystradisie vir outistiese kinders nie. Alhoewel daar reeds 'n hele aantal werke oor die outistiese kind met veral mediese, psigiatriese en psigologiese perspektiewe verskyn het, bestaan daar egter nog 'n behoefte aan pedagogies gefundeerde werke oor die psigiese lewe, opvoeding, teorie en praktyk van die onderwys van dié kind. Die bestaande literatuur oor die outistiese kind word by uitstek gekenmerk deur die feit dat psigiaters òf as outeurs òf as redakteurs optree by die skryf van sulke werke. Meesal bevat hierdie werke

breedvoerige uiteensettings van die "psigiese lewe" van die outistiese kind, waarin daar veral gekonsentreer word op uiterlik waarneembare gedrag. Die opvoedingsgesitueerdheid van die outistiese kind word nie sentraal gestel nie en daar is geen sprake van 'n uiteensetting van die psigiese lewe van die outistiese kind en die aktualisering daarvan binne die opvoedingssituasie nie. Die bestaande literatuur oor outisme verraaï 'n onmiskenbare stempel van psigo-analistiese en behaviouristiese beskouinge oor die wese, "psigiese lewe", "opvoeding" en "onderwys" van die outistiese kind. Dikwels staar die skrywer hom blind teen die uiterlik waarneembare, simptomatiese gedrag van so 'n kind en word die interafhanklikheid van 'n mens (kind) se gevoels-, wils- en verstandslawe nie na behore begryp nie. Die invloed van gevoels-, wils-, kognitiewe en normatiewe begeleiding (opvoeding) op die aktualisering van die kind se psigiese lewe word byvoorbeeld selde aangesny. Hierbenewens word die diepere betekenis van 'n gestabiliseerde gevoelslawe en die beheersing van taal in die volwassewording van die outistiese kind klaarblyklik nie begryp en uiteengesit nie.

Omdat hierdie skrywers dikwels aanhangers is van sielkundige denkrigtings soos die Psigo-analise en Behaviorisme, verbaas dit geensins nie dat behavioristiese beginsels soos "behavior modification" en instrumentale kondisionering ("operant conditioning") selfs in die praktyk van hierdie onderwys toegepas word. In 'n publikasie, getitel "The Autistic Child: Language Development through Behavior Modification", gee Lovaas (34) byvoorbeeld 'n breedvoerige uiteensetting van 'n voorgestelde taalonderrigprogram waarin daar hoofsaaklik van instrumentale of geleerde kondisionering ("operant conditioning") as werkwyse gebruik gemaak word. Deur middel van omvangryke gebruikmaking van beloning en bekragtiging, word die outistiese kind uitgelok en

aangespoor tot positiewe gedragswysiging asook taal=verwerwing.

Uit die voorgaande kan dus afgelei word dat daar 'n dringende behoefte bestaan aan literatuur met 'n psigo=pedagogiese perspektief op die outistiese kind, om aan die leser 'n beter begrip te kan verskaf met be=trekking tot die aktualisering van die psigiese lewe van die outistiese kind-in-opvoeding.

1.2.2 Nadere presisering van die probleemstelling

a. 'n Beskrywing van die psigiese lewe van die outistiese kind-in-opvoeding as opgawe vir die Psigopedagogiek

1 Algemeen

In die voorgaande gedeelte is die behoefte aan 'n deurskouing van die psigiese lewe van die outistiese kind in opvoedingsverband aangedui. Op hierdie stadium blyk 'n besinning oor die begrippe psigiese lewe en kind-in-opvoeding noodsaaklik te wees.

Om genoemde te kan bewerkstellig, is dit noodsaaklik om 'n wetensgebied te kies wat spesifiek met die psigiese lewe van die kind-in-opvoeding gemoeid is. Indien dit hier slegs oor die psigiese lewe van die kind sou gaan, sou die Psigologie die aangewese wetensgebied gewees het, dog die kwalifisering "kind-in-opvoeding" noodsaak 'n betreding van die Pedagogiek as wetenskap en wat hierdie studie betref, blyk dit onafwendbaar te wees om die Psigopedagogiek, 'n deelperspektief van die Pedagogiek, as terrein van studie uit te soek.

2 Psigopedagogiek as deelperspektief

(a) Die begrip "deelperspektief"

Weens die komplekse aard van die opvoedingsverskynsel,

die studieterrein van die opvoedingswetenskap (Pedagogiek), vereis 'n skerper beligting van 'n besondere aspek van die opvoedingswerklikheid die onderskeiding en bestudering van 'n enkele selfstandige perspektief binne die raamwerk van die outonome Pedagogiek as omvattende geheel. Die volgende deelperspektiewe word onder meer binne die Pedagogiek onderskei en aanvaar as selfstandige deeldissiplines: Fundamentele Pedagogiek, Didaktiese Pedagogiek, Psigopedagogiek, Histories en Vergelykende Pedagogiek, Sosiopedagogiek, Beroepsoriënteringspedagogiek en Liggaampedagogiek.

(b) Psigopedagogiek: benaming en objeksg gebied

Van al die genoemde pedagogiese deeldissiplines het die Psigopedagogiek waarskynlik die moeilikste stryd gevoer om sy identiteit geproklameer te kry. Tot onlangs nog het hierdie deelperspektief bekend gestaan as Opvoedkundige Sielkunde ("Educational Psychology"), 'n benaming wat gedurende die twintigerjare van hierdie eeu deur E.L.Thorndike, 'n behavioristiese psigoloog, aan hierdie studieterrein toegeken is (35 p 22). Opvoedkundige Sielkunde is deur Thorndike en sy aanhangers beskou as 'n toepassingsterrein van die Sielkunde op die opvoeding en onderwys van die kind. Alhoewel die Opvoedkundige Sielkunde en wat dit inhou, reeds deur Sonnekus en sy medewerkers (36) as onhoudbaar en onaanvaarbaar bestempel is, word daar nog krampagtig aan hierdie benaming vasgekleef aan sekere Afrikaans- en Engelstalige Universiteite in die Republiek van Suid-Afrika. Aan die Universiteit van Pretoria word voorkeur verleen aan die benaming Psigopedagogiek omrede die oortuiging bestaan dat die psigiese lewe van die kind ten beste beskryf kan word soos dit geopenbaar word in die opvoedingsituasie. Soos verderaan duidelik sal word, gaan dit in die Psigopedagogiek om die psigiese lewe van die kind, deur sommige skrywers psigiese momente genoem (37 p 8). Sonnekus (38 p 27) het die begrip "psige" na sy etimologiese oorsprong teruggevoer

en bied die volgende verklaring daarvan: "In sy oud-Indiese oorsprong beteken die woord psige "asemteug wat vaar". Die woord "vaar" wat gekoppel word aan die begrip er-vaar beteken om te beweeg, om te gaan en in die beweging iets te bereik en te ondergaan. In sy Griekse oorsprong beteken die woord asem, lewe of psige "draer van belewing as bewuste". Die woord psigies beteken "behorende tot die psige" en psigo beteken "van die psige".

Van belang is nou om teen die agtergrond van die etimologiese verklaring van die woorde psige, psigo en psigies, te beklemtoon dat die benaming Psigologie as wetenskap sal dui op die totaal van alles wat verskyn aangaande die psige, wat bepaald die terrein van die Sielkunde aandui. In die Psigopedagogiek gaan dit om die totaal van alles wat verskyn aangaande die psige van die kind, soos dit tot aktualisering kom in die pedagogiese situasie. Psigopedagogiek sal dus beteken die Pedagogiek van die psigiese lewe van die kind, met die psige as draer van die belewing as bewuste (39 pp 9-10). Die samestelling Psigopedagogiek dui op dié wetenskap wat 'n studie maak van die kind se psigiese lewe in terme van ervarings-, belewings-, wils-, ken- en gedragingswyses, soos dit in die opvoedingsituasie voltrek word (40 p 28). Teen hierdie agtergrond kan die studie-terrein van die Psigopedagogiek vervolgens kortliks aangedui word.

Wat betref dié objeksg gebied van die Psigopedagogiek, moet eerstens beklemtoon word dat 'n kind altyd binne opvoedingsverband verkeer, en sy psigiese lewensvoltrekking gevolglik ook vanuit hierdie perspektief be-
trag moet word. Dit is juis in hierdie opsig waar die groot verskil in die benaderingswyse van die kind, soos aangetref in die Psigologie en die Pedagogiek, lê. Ook wat die openbaring en aktualisering van die kind se psigiese lewe betref, is die pedagogiekdenker voortdurend daarvan bewus dat sodanige aangeleenthede in die

situasie. Volgens Sonnekus (42 p 11) gaan dit dus nie om die psigiese lewe as 'n statiese entiteit nie, maar as gegewe moontlikheid wat die kind ontvang het, en derhalwe van meet af aan moet verwerklik. Die vraag ontstaan dan onmiddellik waarin en waardeur die psigiese lewe van die kind-in-opvoeding enersyds sigbaar word, en andersyds, voltrek word. Die psigiese lewe van 'n kind word naamlik vergestalt in twee gelykoorspronklike, onafskeidelik verbonde strukture binne die opvoedingsituasie, te wete leer en word(ing) (43a p 11; 43b p 29), wat deur Van der Merwe gekwalifiseer is as openbaringswyses van die psigiese lewe (44 p 43). Met reg kan gekonstateer word dat die een nie sonder die ander kan bestaan nie en dat soos die kind leer so word hy, en soos hy word, so leer hy. Die inisiatief om te leer en te word is 'n kinderlike wesenskenmerk omdat hy self wil leer en wil word in die rigting van volwassenheid. Op grond van sy voorneme en inisiatief om te leer is die kind dus self aktief betrokke by sy wording. Vir 'n behoorlike vergestaltung van hierdie leerinisiatief en wordingsinisiatief, is die kind egter aangewys op toereikende begeleiding, dit wil sê opvoeding en onderrig. Die inisiatief as 'n aktiewe deelname van die kind aan sy wording en leer, vestig egter die aandag onmiddellik op die besondere wyses waardeur sy leer en wording voltrek word.

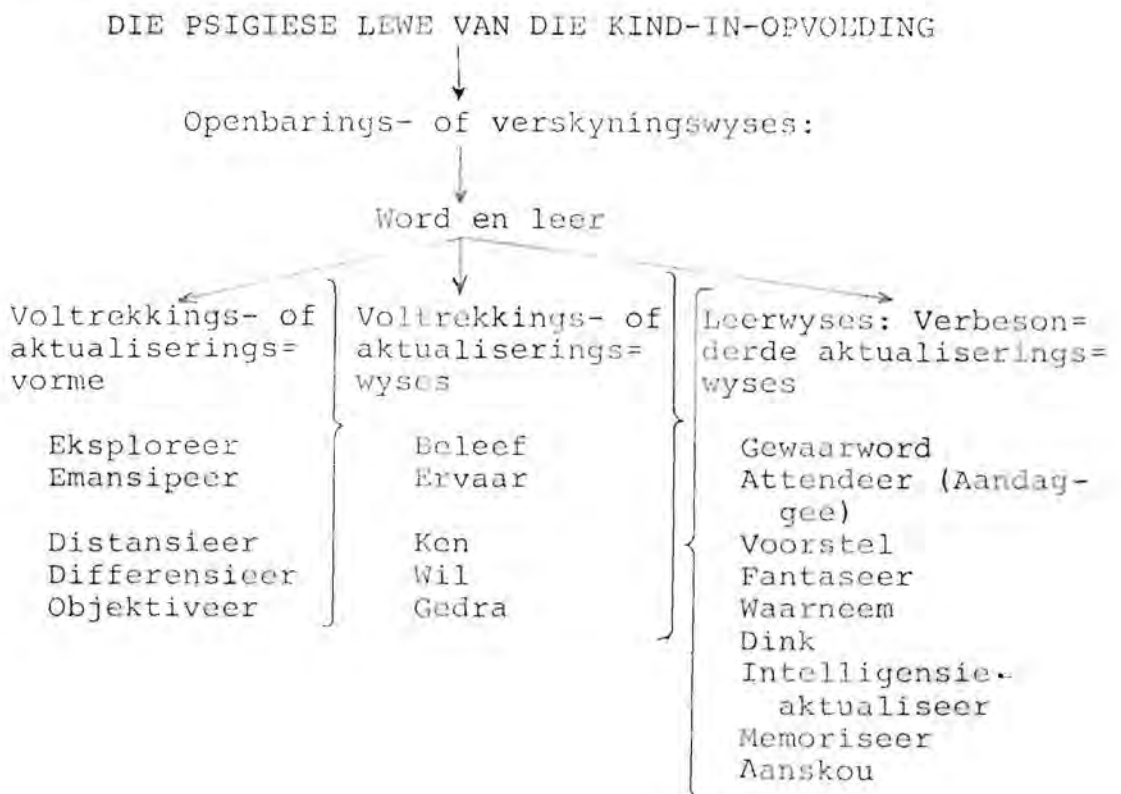
2 Essensies in die kinderlike psigiese lewe waardeur sy leer en wording binne die pedagogiese situasie voltrek word

'n Nadere betragting van die aktualisering van sy psigiese lewe deur die kind-in-opvoeding, bring aan die lig dat hierdie gebeure op bepaalde wyses geskied. Hierdie voltrekkingswyses (aktualiseringswyses), te wete ervaar, wil belewe, ken en gedra, vertoon 'n noue verbondenheid en is as essensies van word en leer verbesonder (45 pp 14-40). Hierdie essensies van die

psigiese lewe van die kind-in-opvoeding is deur Sonnekus (46 p 7) verhef tot kategorieë, dit wil sê tot beligtende denkmiddelle aan die hand waarvan hy die voltrekking van die kind se leer en wording beskryf. Die essensies in die kinderlike psigiese lewe waardeur leer en word voltrek word, of ook, die aktualiseringswyses ervaar, wil, belewe, ken en gedra, is deur Sonnekus, Ferreira en Van der Merwe, Pretorius en Bondesio in fynere besonderhede uitgewerk. Hierdie aktualiseringswyses sal as kategorieë aangewend word in die verdere verloop van hierdie studie om die aktualisering van die psigiese lewe van die outistiese kind-in-opvoeding te bevra, en wel in terme van die aktualisering van leer en word as openbaringswyses van psigiese lewensmoontlikhede.

Ten einde 'n begrip te kan vorm van hierdie besondere psigopedagogiese perspektief en om die latere aanwending van genoemde kategorieë reeds vooraf te belig, kan 'n voorlopige gesinteseerde psigopedagogiese grondstruktuur, soos saamgestel deur Van der Merwe (47 p 92) weergegee word:

3 ’n Bevraging van die psigiese lewensvoltrekking van die outistiese kind-in-opvoeding met besondere verwysing na die openbaringswyses leer en word

Ten einde die vraagstuk van begeleiding tot selfaktualisering van leer en word by die outistiese kind te kan deurskou, is dit noodsaaklik om laasgenoemde openbaringswyses van die psigiese lewe kortliks te beskryf. Hierbenewens is dit ewe noodsaaklik om telkens te verwys na die vereistes wat die toereikende aktualisering van leer en wording aan ’n kind stel, met die doel voor oë, om die toereikende of ontoereikende, anderse of moontlike onderaktualisering, hiervan by die outistiese kind te kan bevra.

’n Wesenskou op ’n aangeleentheid soos kinderlike wording, ’n openbaringswyse van die psigiese lewe van ’n kind-in-opvoeding, bring, in navolging van Sonnekus en Ferreira (48 pp 142-145, 192-219), aan die lig dat -

- 1 wording en leer onafskeidbaar van mekaar bestaan en as sodanig as eenheidsgebeure voltrek word in die grootwording van die kind;
- 2 ’n kind oor psigies-geestelike moontlikhede (waaronder veral kognitiewe-, kennende- of verstandsmoontlikhede), as wordingsmoontlikhede beskik wat verwerklik moet word;
- 3 ’n kind nie passief nie, maar aktief deelneem aan sy wording;
- 4 wording ook ’n wilsaangeleentheid by die kind is en deur ’n positiewe, kragtige wil voortgestu word;
- 5 ’n kind gevoelsmatig stabiel moet wees en in hegte gevoelsmatige verbondenheid met ’n vertrouensvolle volwassene moet leef, waardeur hy homself sal oopstel om deel te hê aan sy wording;
- 6 toereikende begeleiding (opvoeding en onderrig) deur ’n volwassene ’n voorvereiste vir voortreflike wording by ’n kind is;

- 7 'n kind die begeleiding van die opvoeder kan verwerp en sy wording gevolglik nie op dreef kan kom nie, kan skeef loop en kan lei tot verwording of ontoereikende wording en leer;
- 8 'n kind êrens heen op pad is in sy wordingsvoltrekking en leervoltrekking, naamlik na behoorlike volwassenheid;
- 9 wording 'n behoorlikheidsaangeleentheid is, dit wil sê primêr normatief van aard is;
- 10 behoorlike volwassenheid as koersaanduier van kinderlike wording, noodwendig die nastrewing en verwerkliking van 'n opvoedingsdoelstelling deur die kind impliseer;
- 11 wording voortdurend verandering of anderswording impliseer en daar dienooreenkomstig steeds hoër eise aan die kind gestel sal word in sy wordingsvoltrekking;
- 12 wording betekenisverheffing impliseer, dit wil sê namate die kind volwasse word, hy steeds meerdere en hoër betekenis aan die werklikheid of inhoude in die werklikheid sal (en behoort te) heg;
- 13 bepaalde wordingswyses soos eksploreer, emansipeer, distansieer, differensieer en objektiveer, hul binne die psigiese lewensvoltrekking van die kind openbaar;
- 14 wording voortdurend gekenmerk word deur kognitiewe ontplooiing, soos onder andere blyk uit toenemende ordening by die kind;
- 15 'n kind se wordingspeil in sy gedraginge weer-speël word;
- 16 daar kriteria of maatstawwe (waaronder verantwoordelikheid, sedelike selfstandigheid, moraliteit, behoorlikheid, en in die algemeen gestel, 'n volwasse, menswaardige wyse van lewe) vir volwassewording genoem kan word en
- 17 dat psigiese lewensvoltrekking in terme van wording op verskillende gedragingsniveaus (te wete op sensopatie, senso-agnostiese, patiese of paties-agnostiese,

asook op affektief-kognitiewe niveaus) voltrek kan word.

Enkele wesensessensies van kinderlik leer as eg menslike verskynsel enersyds, en as openbaringswyse van die psigiese lewe van die kind-in-opvoeding andersyds, is die volgende (49 pp 102-109):

- 1 kinderlike leer is 'n oorspronklike leefwyse waarop die kind hom as mens in die wêreld bevind;
- 2 leer is 'n menslike moontlikheid wat in die psigiese lewe meegee is en wat die kind voortdurend moet verwerklik;
- 3 leer is 'n intensionele verskynsel wat die kind se oopstaan-vir en gerig-wees-op die medemens en die dinge wat hom omring, bevestig;
- 4 die leerverskynsel by die kind wortel in die sogenaamde emansipasiebeginsel (Langeveld), wat daarop neerkom dat hy iemand is wat self iemand wil wees en word (dit wil sê 'n stukrag grondliggend aan sy wil om te leer);
- 5 leer het 'n opgawekarakter en vereis daarom die kind se eie inisiatief en aktiewe deelname;
- 6 leer is by uitstek 'n persoonlike stellingname deur die kind wat as totaliteit handel;
- 7 leer is 'n aktiewe handeling deur die kind en as sodanig is dit 'n sinsoekende, singewende en sinbelewende aangeleentheid;
- 8 die behoorlike vergestaltung van leer is sonder toereikende begeleiding (opvoeding en onderrig) deur 'n volwassene haas ondenkbaar;
- 9 effektiewe leer kan alleen plaasvind as daar sprake is van toereikende affektiewe, kognitiewe en normatiewe (singewende) begeleiding in pedagogiese situasies, waarin die pedagogiese verhoudingstrukture verwerklik word;
- 10 kinderlike leer geskied vanweë 'n deelname aan 'n situasie op grond van die feit dat die kind die betekenisvolheid van die betrokke leerinhoud beleef;

- 11 kinderlike leer is gegrond op die feit dat daar sprake moet wees van gevoelsmatige stabiliteit, 'n positiewe wilsingesteldheid en verstandsinspanning (aangeleenthede wat 'n besondere interafhanklikheid openbaar);
- 12 kinderlike leer word gekenmerk deur 'n besondere verloop en die feit dat dit op verskeie wyses geskied;
- 13 effektiewe leer word weerspieël in kinderlike gedraginge, wat voortdurend positiewe wysiging ondergaan namate die kind sy ervaringsbesit verbreed;
- 14 leer vind plaas (vanuit psigopedagogiese perspektief gesien) op grond van die verwerkliking van die te onderskeie essensies in sy psigiese lewe te wete ervaar, wil, belewe, ken en gedra, en soos reeds genoem,
- 15 is leer basies 'n wordingsverskynsel op grond van die feit dat leer 'n voorvereiste vir wording is.

In die lig van die voorgaande kan die vraag nou gestel word, naamlik hoe word die psigiese lewe van die outistiese kind-in-opvoeding ten aansien van leer en word geaktualiseer of moontlik ontoereikend geaktualiseer? Anders gestel, is die vraag dus, wat is die outistiese kind se eie aandeel en hoe word dit voltrek in die leer- en wordingsgebeure as aangeleentheid van volwassewording. Ook kan die vraag gestel word, wat dié kind se aandeel is in die eie-maak of toe-eiening, ook bekend as singewing, aan die begeleiding deur sy opvoeders. 'n Vraag wat noodwendig beantwoord sal moet word, is hoe die aandeel van die outistiese kind in die wordings- en leergebeure daar uitsien en wat die opvoedings- en onderrigtaak tot hierdie "volwassewording" as opgawe behoort te wees, ten einde so 'n kind die maksimale steun tot toereikende (indien moontlik) "volwassewording" te bied. Genoemde vrae sal in die tweede, derde en vierde hoofstukke van hierdie studie aan die orde gestel word.

c h Ortopedagogiese perspektief

1 Algemeen

Die feit dat gespesialiseerde bemoeienis met die outistiese kind reeds die terrein van die buitengewone onderwys geword het, dui op die teenwoordigheid van 'n problematiese opvoedings- en onderwyssituasie en op 'n moontlike ontoereikende wordings- en leerverloop by sodanige kinders enersyds, en op die noodsaaklikheid van geïntensiveerde opvoeding (ortopedagogie) en onderwys (ortodidaktiese bemoeienis) vir sodaniges, andersyds. Sodra ontoereikende verwerking van psigopedagogiese en ander pedagogiese essensies ter sprake is, word die terrein van die ortopedagogiese betree. Wanneer daar vanuit psigopedagogiese perspektief die ortopedagogiese studie- en werkveld betree word, is daar sprake van die psigo-(orto-)pedagogiese. Word hierdie psigo-(orto-)pedagogiese perspektief ten aansien van die outistiese kind-in-opvoeding geïmplementeer, gaan dit om 'n verheldering van die ontoereikende, anderse of onderaktualisering van die psigiese lewe van laasgenoemde in opvoedingsverband. Vir die doel van hierdie ondersoek blyk dit op hierdie stadium noodsaaklik te wees om sowel die terrein van die ortopedagogiese teorie (Ortopedagogiek) as die ortopedagogiese praktyk (Ortopedagogie) kortliks toe te lig.

2. Ortopedagogiek en Ortopedagogie

Die vraag na 'n moontlike vasstelling van die objekgebied van die Ortopedagogiek, dit wil sê na die afbakening van die terrein van die Ortopedagogiek binne die Pedagogiek as omvattende wetenskap, het in die jongste tyd heelwat aandag geniet. Vliegenthart (50 p 31) beskryf die Ortopedagogiek as dié wetenskap wat "tot object heeft de opvoeding van kinderen in wie door zeer verschillende oorzaken blijvend of gedurende lange tijd zo ernstige belemmeringen voor

het verloop der opvoeding aanwezig zijn, dat de in een cultuurgemeenschap voor de grote massa van die jeugd gebruikelijke opvoedingsvormen niet tot een voor die kinderen en/of voor de gemeenschap aanvaardbaar resultaat voeren". Ortopedagogiek as wetenskap is gesistematiseerde kennis van 'n verskynsel, naamlik die problematiese opvoedingsituasie (53 p 13) en is as sodanig 'n deeldisipline van die Pedagogiek. Vir Vliegenthart (54 p 23) gaan dit om "de leer van het opvoedkundig handelen ten behoeve van het kind, dat op grond van eigen psychische en organische struktuur aan de gangbare opvoeding ernstige belemmeringen biedt".

Volgens Van Niekerk (55 p 20) moet die ortopedagoog noodwendig die pedagogies bereikte en pedagogies bereikbare by 'n kind na hulle essensiële peil, sodat daar met sekerheid vasgestel kan word wat die volwassewordingsgaping inhou, dit wil sê die aard van die besondere kind se volwassewordingsprobleme. Meer bepaald kom dit neer op die vasstelling, deurgronding of begryping van die kind-in-opvoeding se ontoereikende voltrekking van sy psigiese lewensmoontlikhede en word daar dus gesoek na die wese van die kind se anderse ervaring, anderse wilsaktualisering, anderse belewinge, ensovoorts. Die vraag bly steeds hoedanig het die kind al gevorder, al dan nie, in sy volwassewording danksy die opvoeding, en daarmee saam ook telkens in verhouding tot dit wat deur die besondere kind bereikbaar is. Die aard en intensiteit van die misloping van die kind se volwassewording, asook die faktore wat daartoe aanleiding gee, moet vasgestel word met die oog op aansluiting daarby tydens hulpverlening tot "volwassewordingsversnelling (56 p 22)".

Kinders wat vanweë die ontoereikende voltrekking van leer en word in aanmerking kom vir gespesialiseerde ortopedagogiese en ortodidaktiese bemoeienis, word gewoonlik òf as gestremdes òf as geremdes gekwalifi-

seer. Die gebruik van die terme "gestremde" en "geremde" vra noodwendig om 'n begripsverheldering. 'n Gestremdheid by 'n kind dui op 'n aanwysbare tekort ten aansien van sy gegewe moontlikhede (dit wil sê 'n fisiese, kognitiewe, sintuiglike of neurologiese gebrek). Omdat hierdie gestemdheid nie deur 'n operasie of andersins uitgeskakel kan word nie, en die kind se voltrekking van leer en word daardeur aan bande gelê mag word, is daar sprake van verswarende omstandighede betreffende die verwerking van sy beskikbare leer-moontlikhede. Dit impliseer egter nie dat die kind nie nog, ondanks hierdie verswarende omstandighede, sy leermoontlikhede toereikend kan aktualiseer nie. Die verswarende momente kan as spesifieke leergestremdhede gekwalifiseer word, juis omdat dit telkens aanwysbaar of sonder twyfel te spesifiseer is, aldus Van Niekerk (57 p 5).

In die onderwyspraktyk word daar langs die weg van buitengewone onderwys, by wyse van 'n besondere ortopedagogiese en ortodidaktiese aanpakwyse voorsiening gemaak om die effek van hierdie gestremdhede, as verswarende omstandighede teë te werk, en die kind juis te steun om sy beskikbare leermoontlikhede wel toereikend te verwerklik. Die spesifieke leergestremdheid bepaal ook telkens op watter besondere vorm van buitengewone onderwys 'n kind aangewys is en die opvoeder poeg om by wyse van spesiaal ontwerpte ortodidaktiese maatreëls (byvoorbeeld Braille as skrif vir blindes en spraaklees in die geval van dowses) die hindernisse wat die betrokke kind in die voltrekking van die leergebeure ondervind, te omseil of andersins die hoof te bied.

'n Geremdheid by 'n kind dui nie primêr op 'n verswaring ten aansien van die voltrekking van sy persoonsmoontlikhede nie, maar wel op 'n vertraagde of stadiger verloop daarvan. 'n Leergeremdheid impliseer dus dat die voltrekking van leer inderdaad disharmonies en stadiger verloop as wat dit kan en behoort te geskied. Die

leergeremdheid hou voorts ook altyd die moontlikheid van opheffing daarvan in, terwyl dit ten opsigte van 'n leergestremdheid uiters selde die geval is.

Dit is juis die ophefbaarheid van die gaping tussen die kind se leerbereikte en leerbereikbare wat ortopedagogiese en ortodidaktiese bemoeienis met die leergestremde noodsaak in teenstelling met volgehoue buitengewone onderwys in die geval van 'n leergestremde kind (58 p 6).

Ortopedagogie of ortopedagogiese bemoeienis word beskou as 'n wetenskaplike, dit wil sê gespesialiseerde werkwyse om konkrete problematiese opvoedingsituasies die hoof te bied (59 pp 12-13). Ortopedagogiese bemoeienis is dus besondere opvoeding, gekenmerk deur groter opsetlikheid deur die daarstelling en gebruikmaking van verskerpte, meer gekondenseerde en gekonsentreerde pedagogiese maatreëls om die betrokke kind(ers) se opvoedbaarheid, waarmee leer- en wordingsmoontlikhede geïmpliseer word, toereikender te verwerklik. Ortopedagogiese bemoeienis, as handeling, is verantwoordbare hulpverlening en steungewing, deur gespesialiseerde maatreëls, aan alle kinders wat gestrem is of wat ontspoor het in hulle op-weg-wees na volwassenheid, dit wil sê aan alle kinders wat in opvoedingsnood verkeer (60 p 3).

3 Die bestaansreg van 'n psigo-(orto-)pedagogiese perspektief met besondere verwysing na die outistiese kind-in-opvoeding

In aansluiting by Van Gelder se besinning oor die ortopedagogiese vraagstuk, baan Pretorius (61 pp 90-93) die weg vir 'n aanknoping van die psigopedagogiese vraagstuk by eersgenoemde en verleen besondere prominensie aan die belewingsproblematiek van die besondere kind(ers)-in-opvoeding wat ter sprake is. Vir Pretorius gaan dit in die Ortopedagogiek ook om die

problematiek aangaande die belewinge en beleweniswêreld van die kind wat in sy opvoedbaarheid beperk is. Dit impliseer vir hom onder andere

- 1 'n analise en deurskouing van die gestremde kind se sintuiglike, gnostiese en normatiewe belewingswyses;
- 2 die ontwerp en verfyning van metodes en media ter verkenning van so 'n kind se beleweniswêreld ten einde 'n belewenisbeeld te kan verkry;
- 3 'n besinning oor die besondere ortopedagogiese opgawe wat dié besondere kind stel met die oog op die toereikende verwerkliking van sy (soms gebrekkige) belewingsmoontlikhede;
- 4 dat die opvoedingsverskynsel self, en meer spesifiek die psigiese lewensvoltrekkingsmomente, as vertrekpunt geneem moet word en
- 5 die ontdekking van stagnasies in die kind se aktualisering van belewingsmoontlikhede, asook die herstel of korreksie van hierdie belewingsmoontlikhede, en leiding aan die kind, via sy belewinge en herbelewinge, tot volwaardige volwassenheid (62 pp 91-92). Pretorius se beskouinge in bogenoemde verband openbaar 'n besondere beklemtoning van die belewenisproblematiek op die hele aangeleentheid, maar ook ervarings-, wils-, ken- of verkennings- en gedragingsproblematiek van die kind wat in opvoedingsnood verkeer, kan binne die raamwerk van die bespreekte probleemgebied geplaas word. Dit sou dus raadsaam wees om 'n oorkoepelende begrip, naamlik die versteurde wêreldverhoudinge van so 'n kind sentraal te stel in die ortopedagogiese, of te wel psigo-(orto)-pedagogiese vraagstuk.

In navolging van Bondesio (63 pp 28-32) en Van Niekerk (64) kan die ortopedagogiese werksveld in sy geheel (waarby ingesluit is 'n psigopedagogiese perspektief op die ontoereikende aktualisering van die psigiese lewensmoontlikhede van die betrokke kind(ers), as 'n

drieledige aangeleentheid bestempel word:

- 1 In die eerste plek gaan dit om die identifisering van die problematiese opvoedingsituasie, opvoedingsnood, versteurde wêreldverhoudinge (er=vaar, beleef, wil, ken en gedra) van die betrokke kind(ers).
- 2 Tweedens gaan dit om 'n begryping, verklaring en besinning oor die geïdentifiseerde problematiek.
- 3 Derdens gaan dit om 'n besinning oor en in werking stel van 'n besondere begeleiding van of hulpverlening aan die besondere kind(ers) ter voorkoming, opheffing of verbetering van die kind se ontoereikende volwassewording, as 'n kwessie van opvoedingsnood, gekenmerk deur verskillende versteurde wêreldverhoudinge.

Ten aansien van die outistiese-kind-in-opvoeding gaan die psigo-(orto-)pedagogiese vraagstuk om die volgende vrae:

- 1 Indien aanwesig, waardeur word 'n ontoereikende opvoedingsituasie en opvoedingsnood by so 'n kind gekonstitueer?
- 2 Hoe verloop die leer en wording by die outistiese kind dat dit as disharmonies gekwalifiseer kan word?
- 3 Hoedanig moet die volwassene (ortopedagoog) dié kind(ers) steun en begelei met die oog daarop dat laasgenoemde(s) opnuut positief sal sin gee aan sy(hul) versteurde wêreldverhoudinge (er=vaar, beleef, wil, ken en gedra) op pad na harmoniese volwassewording?

Omdat die soeklig in hierdie studie onder andere ook op die begeleiding (onderrig en opvoeding) van die outistiese kind val, moet daar vervolgens ook aandag geskenk word aan die begrip begeleiding.

d. ’n Pedagogiese begeleidingsperspektief op die onderhawige problematiek

Vanweë die feit dat die verskyning van psigo-(orto-)= pedagogiese momente in die opvoedingsgesitueerdheid van die outistiese kind geantisipeer word, is dit belangrik om sowel die wesenlike van opvoedingsbegeleiding as die fundamentele strukture, en essensies wat in die opvoedingsituasie van so ’n kind verwerklik moet word, kortliks toe te lig. Wat betref die wesenlike van opvoedingsbegeleiding, of te wel opvoeding, is dit noodsaaklik om te beklemtoon dat die opvoedingsverskynsel veranker is in die feit dat die mens sy lewe volgens doelstellings rig en sodoende ’n bepaalde gestalte daaraan gee. Alhoewel die mens op grond van wonderlikbaarlike gawes, uitstekend toegerus is om sy menslikeheid te kan verwerklik, is hy egter ook op andere aangeswys as aanvullers en vervullers van sy bestaan. Ten spyte van sy aanvanklike hulpeloosheid slaag hy tog daarin om sy menswording te voltrek deurdat hy nie alleen toegerus is met psigies-geestelike moontlikhede nie, maar ook oopstaan vir en gerig is op die wêreld, homself sinsoekend kan rig, aktief kan meewerk aan sy wording, opvoedbaar is en opgevoed word. Dit is deur hierdie oopstaan-vir en gerigwees-op, dat die mens lewe en belewe en sinvol betekenis gee, en sodoende betekeniswêreld stig. ’n Verdere essensie van hierdie menslike openheid, is die feit dat die mens voortdurend verhoudinge stig, met homself, dinge, God en die medemens. Medemenslike toegeneentheid, betrokkenheid, verbondenheid en ontmoeting, is dus fundamentele essensies van mens-wees, wat ook ’n moontlikheidsvoorwaarde is vir ontmoeting en in verbondenheid saamleef beteken. Opvoedingsbegeleiding deur die volwassene wat lei tot volwassewording by die kind, kan slegs plaasvind as die volwassene en die kind mekaar ontmoet en in verbondenheid saamleef en -handel.

In die lig van die voorgaande antropologies-pedagogiese besinning, kan die opvoedingsverskynsel ook as 'n wesenskenmerk van mens-wees beskou word. Langeveld (65 p 158) skryf in laasgenoemde verband soos volg: "Dat de mens een wezen is dat opvoedt, opgevoedt wordt en op opvoeding is aangewezen, is een van de fundamenteelste kenmerken van het mensbeeld".

Die sin van die opvoeding lê dus daarin dat die opvoeder die kind rigtinggewende steun verleen (begelei) om 'n greep op die lewenswerklikheid te kry, sodat hy sy uiteindelijke lewenstaak sinvol kan verrig. Dit impliseer 'n vaardigheidsgreep, 'n intellektuele greep, 'n sin vir waardes, die eerbiedige "uitlewing" van die norme wat hiervan bewys lewer, en 'n lewensopvatting van waaruit hy sy bydrae kan lewer ten opsigte van sinsontvouting (66 p 270). Opvoeding, wat wesenlik 'n normatiewe aangeleentheid is, beteken die doelgerigte ingryping van die opvoeder in die lewe van die kind om hom te steun tot bereiking van volwaardige volwassenheid, kenmerkend van menswaardigheid (67 p 26).

Opvoeding stel as vereiste nie slegs die bereiking van doelstellings nie, omdat dit ook medebepaal word deur die kwaliteit van die verhoudinge wat gestig en gehandhaaf word tussen kind en opvoeder binne die pedagogiese situasie. Hierbenewens geskied opvoeding volgens 'n besondere verloop en word dit gekenmerk deur sekere bedrywighede. Opvoeding word dus gekenmerk deur die verwerkliking van pedagogiese verhoudingstrukture, pedagogiese verloopstrukture, pedagogiese doelstrukture en pedagogiese bedrywigheidstrukture (68 pp 158-239).

Die fundamentele pedagogiese strukture van die pedagogiese situasie is die volgende:

- 1 Die pedagogiese verhoudingstrukture

- (a) Die pedagogiese vertrouensverhouding.
- (b) Die pedagogiese begrypingsverhouding.
- (c) Die pedagogiese gesagsverhouding.

2 Die pedagogiese verloopstrukture

- (a) Pedagogiese omgang.
- (b) Pedagogiese ontmoeting.
- (c) Pedagogiese engagement of opneem van bemoeienis= verantwoordelikheid.
- (d) Pedagogiese bemoeienis; (i) ingryping en (ii) instemming.
- (e) Terugkeer tot die pedagogiese omgang.
- (f) Periodieke verlating van die pedagogiese omgang.

3 Die pedagogiese doelstrukture

- (a) Sinvolheid van bestaan.
- (b) Selfbeoordeling en selfbegrip.
- (c) Menswaardigheid.
- (d) Sedelik-selfstandige besluitvorming en verantwoordelike handeling.
- (e) Normidentifikasie.
- (f) Lewensopvatting.

4 Pedagogiese bedrywigheidstrukture

Opvoedingsbegeleiding as handeling hou onder andere in dat -

- (a) die kind gehelp moet word om betekenis aan die lewenswerklikheid toe te ken wat getuig van toenemende verantwoordelikheid;
- (b) die kind gehelp moet word om gewillig te wees om geleidelik weg te breek van inspanning= loosheid in die rigting van die inspanning wat van 'n volwassene verwag word;
- (c) die kind gehelp moet word om in ooreenstemming

met besondere behoerlikheidseise (norme)
te lewe;

- (d) die volwassene die kind moet help om in ver-
troue met hom te waag op die weg wat die vol=
wassene reeds ken, naamlik behoorlike vol=
wassenheid of mondigheid;
- (e) die kind gehelp word om dankbaar te wees vir
geborgtheid wat die volwassene hom bied;
- (f) die kind gehelp word om in 'n toenemende mate
aanspreeklikheid vir sy aandeel aan opvoedings-
verhoudinge te aanvaar, sodat hy uiteindelik
as volwassene aanspreeklik en verantwoordelik
sal wees vir al sy verhoudinge met ander mense;
- (g) die kind gehelp word om na toekomstige vol-
wassenheid te hunker, wat dan sal lei tot 'n
steeds behoerliker beoefening van volwassen=
heid;
- (h) die kind bygestaan moet word met die ontwerp
van sy menslike moontlikhede ten einde vol=
waardige volwassenheid te bereik;
- (i) die kind gehelp word met die bereiking van
sy bestemming, naamlik volwassenheid as 'n
selfstandige en verantwoordelike bestaans=
wyse;
- (j) die kind gehelp word om toecomend eerbied
of agting te hê vir sy eie menswaardigheid
en vir dié van ander totdat agting vir mens-
waardigheid selfstandig uitgeleef word;
- (k) die kind gehelp word met toenemende begryping
en beoordeling van homself, sodat hy uiteinde=
lik as volwassene met 'n selfstandige en ver=
antwoordelike selfbeoordeling kan kies en
handel, en
- (l) dat die kind gehelp word om verantwoordbare
vryheid te verower wat impliseer dat hy ge=
help moet word om in opvoedingsituasies te

doen dit wat hy later selfstandig en op eie verantwoordelikheid behoort te doen.

Vanuit psigopedagogiese perspektief beskou, impliseer opvoedingsbegeleiding die handelingsbetrokkenheid van sowel die volwassene (opvoeder) as die kind (volwassewordende), en word daar melding gemaak van 'n tweeledigheid in die aktualisering van die opvoedingsgebeure. Hiermee word bedoel die selfaktualisering van psigiese lewensmoontlikhede as die kind se aandeel en die begeleiding hiertoe as die opvoeder (ouer en onderwyser) se aandeel. Begeleide selfaktualisering van die psigiese lewe van die kind, impliseer dus dat die volwassene die kind sal ondersteun, sal begelei, sal onderlig om sy psigiese lewensmoontlikhede steeds meer toereikend te verwerklik. "Hy moet gesteun word tot meer toereikende ervarings, belewings, wil, ken en gedrag, sodat die kwaliteit en omvang van sy ervarings ook 'n styging in niveau sal toon. Dit sal dan vir die kind moontlik word om 'n meer omvattende dialoog met sy wêreld te voer, sodat hy via gewaarwording, waarneem, dink, voorstel en fantasieer, en memoriseer, sal kom tot 'n hoër vlak van eksplorieer, distansieer, differensieer, objektiveer en emansipeer (69 p 78)".

In psigopedagogiese perspektief beskou, word drie wyses van opvoeding onderskei, te wete affektiewe of gevoelsoopvoeding, kognitiewe, kennende of begrypende opvoeding en normatiewe opvoeding (begeleiding), en word aanvaar dat daar 'n besondere interafhanklikheid tussen hierdie drie wyses van begeleiding bestaan.

Wat die opvoedingsbegeleiding van die outistiese kind betref sal daar andersyds nagedink moet word oor moontlike struikelblokke in die pad van, en geskikte maatreëls ter verwerkliking van die genoemde fundamenteel pedagogiese strukture, en andersyds sal besin moet word oor die suksesvolle psigopedagogiese begeleiding van die

kind tot selfaktualisering van sy psigiese lewensmoontlikhede, aan die hand van affektiewe, kognitiewe en normatiewe begeleiding met die oog op affektiewe, kognitiewe en normatiewe selfaktualisering.

Wat die onderrig van die outistiese kind betref, sal daar veral nagedink moet word oor 'n sinvolle, omvattende onderwyspraktyk, ontwerp teen die agtergrond van die genoemde karakteristieke kenmerke van die outistiese kind. Gedagtig aan die feit dat so 'n kind by uitstek gestrem word deur buitengewone afsydigheid, mensskuheid en 'n onwilligheid om die omringende werklikheid belangstellend en singewend te eksploreer, spreek dit vanself dat so 'n onderwyser beswaarlik met formele onderrig en verstandsvorming by so 'n kind sal kan begin of selfs kan beoefen. Anders as in die geval van 'n skool vir normale kinders, waar die aktiwiteite in die skool in menige opsig 'n verlengstuk is van dié wat reeds in die ouerhuis 'n aanvang geneem het, moet daar in alle opsigte van meet af aan 'n begin gemaak moet word met die opvoedende onderwys van die outistiese kind op skool. Omdat die outistiese skoolbeginner se leefwêreld uiters verskraal en chaoties daar uitsien, moet sy onderwyser as 't ware steen vir steen by wyse van gespesialiseerde leiding, vir hom 'n leefwêreld help opbou en verower. Die problematiek vir die onderwyser van die outistiese kind, en by uitstek in die onderrig van die outistiese skoolbeginner, is daarin geleë dat daar veral maatreëls moet wees vir:

- 1 Die wekking van die outistiese kind se leerbe-reidheid, -gerigtheid en -handelinge.
- 2 Die wekking van die outistiese kind se gelaat-, geluid-(stem-) en visuele gerigtheid asook sy aandag.
- 3 Maatreëls ter voorsiening in die outistiese kind se behoefte aan 'n kommunikasiemiddel as voorver-eiste vir sinvolle ortopedagogiese en ortodidak-

- tiese bemoeienis.
- 4 Gespesialiseerde spraakonderrig en spraakheelkundige hulpverlening aan so 'n kind (waartydens die klasonderwyser en die opgeleide spraakterapeut in noue verband saamwerk).
 - 5 Maatreëls ter bevordering van die outistiese kind se growwe en fyn motoriek. Hieronder word steun-
gewing ter bevordering van die outistiese kind se spierkoördinasie en -kontrole, oog-hand-koördinasie, ruimtelike waarneming en balanssin onder andere ingesluit.
 - 6 Maatreëls ter bevordering van die outistiese kind se beweeglikheid, ritmiese liggaamsbeheer en spel-
aktiwiteite.
 - 7 Maatreëls om die outistiese kind bewus te maak van sy eie liggaam, liggaamskema, liggaamskennis en om hom liggaamsgebruikskennis te laat verwerf.
 - 8 Maatreëls ter bevordering van selfstandighede by die outistiese kind.
 - 9 Maatreëls ter bevordering van die outistiese kind se omgang met ander en selfhandhawing in same-
lewingsverband.

Namate die leerlinge vordering toon ten aansien van genoemde onderrigdoelstellings, hul affektiewe gevormd-
heid en medemenslike betrokkenheid verwerklik word, en hulle grootliks afgesien het van stereotiepe, ritualis-
tiese en eienaardige gedraginge, liggaamsbewegings en geleer praat, gesels, skryf, reken en lees het, moet daar vir sover moontlik, voorsiening gemaak word vir die onderrig van formele skoolvakke soos Moedertaal, Wiskunde, Sosiale Studies, Natuurwetenskap, Aardryk-
skunde, Geskiedenis, ensovoorts.

1.3 DOEL VAN STUDIE

Implisiet gestel, is die onderhawige studie gemeoid met die problematiek ten aansien van die psigiese

lewensvoltrekking by die outistiese kind-in-opvoeding, en word daar gepoog om hierdie aangeleentheid uiteen te sit en te vra na wat dit alles inhou. Meer eksplisiet gestel, is die doel van hierdie studie soos volg:

- 1 Om die psigiese lewensvoltrekking by die outistiese kind ten aansien van die openbaringswyses leer en word te ondersoek, te deurdink en aan die hand van psigopedagogiese kategorieë beskrywend uit te lê, met die oog op 'n beter begryping daarvan.
- 2 Om vas te stel of in hoeverre leer- en wordingsvoltrekking by so 'n kind anders daar uitsien as in die geval van die "normale" kind en indien wel, 'n verklaring daarvoor te bied.
- 3 Om te bepaal watter opgawes hierdie moontlike anderse aktualisering van leer en word by genoemde kind vir die opvoeding en onderwys inhou, sodat laasgenoemde aangeleentheid sover moontlik op 'n toereikende wyse kan geskied.
- 4 Om riglyne te bied met die oog op die daarstelling van maatreëls gemik op die verwerkliking van 'n toereikende(r) wêreldverhouding en volwassewording by die outistiese kind indien dit disharmonies verloop.

1.4 PLAN VAN STUDIE

In die tweede hoofstuk word die voltrekking van leer by die outistiese kind uiteengesit en in hierdie verband val die klem by uitstek op die andersheid van hierdie aangeleentheid in vergelyking met die verloop hiervan by die normale kind.

In hoofstuk drie word die wording van die outistiese kind-in-opvoeding vanuit psigopedagogiese perspektief, aan die hand van 'n kategoriale struktuur, geëvalueer.

Die vierde hoofstuk word gewy aan die daarstelling van 'n psigopedagogiese perspektief op sowel die ortopeda-

gogiese as die ortodidaktiese begeleiding van die outistiese kind in die opvoedingsituasie tuis en op skool.

In die vyfde hoofstuk volg 'n samevatting van hierdie studie tesame met bevindings, aanbevelings en die stel van 'n toekomspektief.

LITERATUURVERWYSINGS

- 1 WING, L Edit: Early childhood autism.
- 2 OPPENHEIM, R C: Effective teaching methods for autistic children.
- 3 Ibid.
- 4 COPELAND, J: For the love of Ann. The Reader's Digest, August 1976.
- 5 KAUFMAN, B N: Son Rise.
- 6 PRICK, J J en VAN DER WAALS, H G Red: Nederlands handboek der Psychiatrie.
- 7 CHAPLIN, J P: Dictionary of Psychology.
- 8 SUID-APRIKA (Republiek) Departement van Nasionale Opvoeding. Verslag van die komitee van ondersoek na die behandeling, opvoeding en versorging van outistiese kinders.
- 9 WING, L Edit: Early childhood autism.
- 10 Ibid.
- 11 Ibid.
- 12 Ibid.
- 13 Kyk no 8.
- 14 OPPENHEIM, R C: Kyk no 2.
- 15 ENGEL, H H: The autistic child and destiny. The Cresset, Journal of the Camphill Movement, 14(1), Dec 1967.
- 16 WING, L: Kyk no 1.
- 17 Ibid.
- 18 RITVO, E R et al: Autism: diagnosis, current research and management.
- 19 Ibid.
- 20 Kyk no 8.
- 21 Kyk no 8.
- 22 BETTELHEIM, B: The empty fortress.
- 23a BOSCH, G: Infantile Autism.
- 23b Kyk no 8.
- 23c Kyk no 2.
- 23d HAMMES, J G W: Het syndroom van het infantiel autism. Nederlands tijdschrift voor de psychologie en haar grensgebied, 32(5) 1977

- 24 WING, L: Kyk no 1
- 25 WING, J K Edit: Early childhood autism.
- 26 Kyk no 8.
- 27a RIMLAND, B: Infantile Autism.
- 27b Kyk no 6.
- 27c Kyk no 25.
- 28 WING, L: Kyk no 1.
- 29a Kyk no 2.
- 29b Kyk no 18.
- 30a Kyk no 1.
- 30b Kyk no 25.
- 31a Kyk no 1.
- 31b Kyk no 23d.
- 31c Kyk no 18.
- 32 WING, L: Kyk no 1.
- 33 HAMMES, J G W: Kyk no 23d.
- 34 LOVAAS, O I: The autistic child: language development through behavior modification.
- 35 VAN DER MERWE, C A: Die aktualisering van intelligensie by die kind. Pedagogische Studiën, 47(11), 1970.
- 36 SONNEKUS, M C H et al: Psigopedagogiek.
- 37 Ibid.
- 38 SONNEKUS, M C H en FERREIRA, G V: Die psigiese lewe van die kind-in-opvoeding. 'n Handleiding in die Psigopedagogiek. Pretoria, Universiteit van Pretoria, 1978. (Ongepubliseerd).
- 39 SONNEKUS, M C H: Kyk no 36.
- 40 Kyk no 38.
- 41 MAAT, S J: Die opvoedingsverhouding aan 'n van aangesig-tot-aangesig ontmoeting. Pretoria, Universiteit van Pretoria, 1974. (MED-verhandeling).
- 42 SONNEKUS, M C H: Kyk no 36.
- 43a Kyk no 36.
- 43b Kyk no 38.
- 44 VAN DER MERWE, C A: Kyk no 35.
- 45 SONNEKUS, M C H: Kyk no 36.

- 46 SONNEKUS, M C H: Onderwyser, les en kind. Stellenbosch/Grahamstad, Universiteitsuitgewers en -boekhandelaars, 1975.
- 47 VAN DER MERWE, C A: Die kinderlike wilsverskynsel: 'n Psigopedagogiese perspektief. Pretoria. 1974. (DEd-proefskrif).
- 48 SONNEKUS, M C H en FERREIRA, G V: Kyk no 38.
- 49 Ibid.
- 50 Vliegenthart, W E: Op gespannen voet. Groningen, J B Wolters, 1963.
- 51 TER HORST, W: Proeve van een orthopedagogische theorieconcept: Kampen, J H Kok, 1973.
- 52 Vliegenthart, W E: Het veld der Orthopedagogiek. Suid-Afrikaanse Tydskrif vir die Pedagogiek, 3(1), Julie 1969.
- 53 Kyk no 51.
- 54 Kyk no 52.
- 55 VAN NIEKERK, P A: Ortopedagogiese diagnostiek. Stellenbosch, Universiteitsuitgewers en -boekhandelaars, 1978.
- 56 Ibid.
- 57 VAN NIEKERK, P A: Wie is die kind met spesifieke leergeremdheid? Referaat gelewer by die Simposium van die Departement van Nasionale Opvoeding oor leerlinge met spesifieke leergestremdheid in skole van die Departement van Nasionale Opvoeding. Pretoria, 11-13 Okt 1978, pp 1-16. (Ongepubliseerd).
- 58 Ibid.
- 59 TER HORST, W: Kyk no 51.
- 60 DUMONT, J J: Leerstoornissen. Rotterdam, Lemniscaat, 1972.
- 61 PRETORIUS, J W M: Kinderlike belewing. Johannesburg, Perskor-uitgewery, 1972.
- 62 Ibid.
- 63 BONDESIO, M J: Gedraaspsigopedagogiek perspektief op die wording van die breinbeskadigde kind. Pretoria, Universiteit van

- Pretoria, 1977. (DEd-proefskrif).
- 64 VAN NIEKERK, P A: Ortopedagogiese diagnostiek. Hoofstuk 1.
- 65 LANGEVELD, M J: Beknopte teoretiese pedagogiek. Groningen, J B Wolters, 1967.
- 66 VAN ZYL, P: Opvoedkunde. 'n Handleiding vir studente. Deel 2. Johannesburg, De Jong, 1975.
- 67 VAN DER STOEP, F en VAN DER STOEP, O A: Didaktiese oriëntasie. Pretoria/Kaapstad, Academica, 1968.
- 68 KILIAN, C J G en VILJOEN, T A: Fundamentele pedagogiek en fundamentele strukture/
Fundamental pedagogics and fundamental structures. Durban, Butterworths, 1974.
- 69 OLIVIER, S E: Van kleuter tot skoolkind: 'n Psigopedagogiese perspektief. Pretoria, Universiteit van Pretoria, 1976. (MED-verhandeling).